

نقش عوامل دینداری و ایمانی در بهبود روابط اجتماعی از دیدگاه قرآن

دکتر رضا آقاپور (

چکیده

در مقاله حاضر نقش عوامل دینداری و ایمانی در بهبود روابط اجتماعی مورد تحلیل قرار گرفته و از دیدگاه جامعه‌شناسان و نظریه‌پردازان علوم اجتماعی و همچنین متفکران و اندیشمندان الهی و اسلامی بهره‌گیری شده است. در این میان نقش علمای اسلامی از بروز ظهور بیشتری برخوردار می‌باشد، آنان معتقدند دین مبین اسلام و آموزه‌های دینی فارغ از زمان و مکان، دارای کارکرد انسجام‌آور و انضباط‌آفرین و آرامش‌بخش می‌باشد در نهایت آیاتی از قرآن کریم که مستقیم یا غیرمستقیم به بحث روابط اجتماعی می‌پردازد جامعه آماری تحقیق را تشکیل دادند. از میان آنها ۱۹ آیه شریفه انتخاب و به طور توصیفی و تحلیلی مورد بازبینی و مطالعه کامل قرار گرفته است.

کلید واژگان: دینداری، ایمانی، روابط اجتماعی، خانواده، قرآن

مقدمه

نیازهای مادی و معنوی، انسان را به «زندگی اجتماعی» کشانده است، به طوری که جهت بهره‌گیری از خدمات مادی و معنوی دیگران، نیازمند ارتباط با آنهاست و برای دوام ارتباط و زندگی جمعی، نیازمند ضابطه و قانون در روابط اجتماعی است؛ چرا که بدون ضابطه و پایبندی به آن، شالوده زندگی اجتماعی از هم می‌پاشد. از این رو، توجه کردن و به کار بستن اصول حاکم بر روابط اجتماعی برای افراد در نهادهای مختلف اجتماعی امری ضروری است و بر تمام اعضای جامعه واجب است که از هنجارها، ارزش‌ها و قوانین جامعه پیروی کنند. تمایل انسان به برقراری ارتباط با دیگران نمودی گسترده دارد. اگر جلوه‌های گسترش ارتباط انسان‌ها با یکدیگر را از ابتدای تاریخ تاکنون مطالعه کنیم معلوم می‌شود که نوعی گرایش به ایجاد پیوندهای اجتماعی و برقراری ارتباط دوسویه در انسان وجود دارد. مکتب اسلام که جامع‌ترین مکتب‌هاست، به زندگی اجتماعی انسان و جمع‌گرایی اهمیت قائل شده است و برای بهبود روابط اجتماعی دستورهای سازنده داده است.

برخی احکام و بسیاری از دستورهای اخلاقی مانند: حسن معاشرت، حفظ کرامت‌ها، ایثار و فروتنی و مانند آن از جمله این دستورها است و اگر مانند نماز که حکمی فردی است و می‌توان آن را فرادا خواند، توصیه کرده است که آن را با جماعت و در کنار دیگران ادا کنید. پیامبر اکرم ^ع نیز در ضرورت گرایش مؤمنان به یکدیگر فرمودند: «المؤمن يألف و يؤلف و لاخیر فیمن لای يألف و لا یؤلف» (متقی‌هندی، ۱۴۰۵ق، ص ۱۴۲) «مؤمن کسی است که الفت می‌گیرد و الفت می‌پذیرد و در کسی که نه الفت می‌گیرد و نه الفت می‌پذیرد خیری نیست». دین با ایجاد تعهد و حس مسئولیت در انسان به هموعان و افراد اجتماع و افشاندن بذر صلح و صفا، اعتماد و علاقه نسبت به یکدیگر موجب می‌شود که اجتماع و زندگی جمعی، سالم و مطلوب شود و روابط اجتماعی بهبود یابد. دین مبین اسلام با طرح اندیشه اخوت، پاسخی برای نیاز انسان ایجاد کرده زیرا بر پایه اصل برادری است که حقوق همزیستی مؤمنان و دینداران بیان گردید و به آنچه به زندگی مسالمت‌آمیز اجتماعی و دوستی دوسویه مانند نیک رفتاری، خوش گمانی، نادیده انگاری و مانند آن می‌انجامد، تأکید شده است.

روابط جمعی انسان‌ها با یکدیگر ابعاد گوناگونی دارد که قرآن به همه آنها در آیات مختلف اشاره کرده است. رابطه پدر- فرزندی، قومی و قبیله‌ای، شهروندی و ملی، از جمله این روابط است. در این میان رابطه اخوت و برادری ایمانی در مرکز توجه قرآنی است. آن گاه که خداوند در آیه ۱۰ سوره حجرات می‌فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»؛ در حقیقت مؤمنان با هم برادرند پس میان برادرانتان را سازش دهید و از خدا پروا بدارید امید که مورد رحمت قرار گیرید» «در حقیقت مؤمنان با هم برادرند»، گویای آن است که مؤمنان از رابطه ویژه‌ای به نام «اخوت ایمانی» بهره‌مندند

که این رابطه‌ها بر پایه ایمان استوار است. قرآن می‌فرماید:

همانا مؤمنان با هم برادرند، پس میان برادرانتان آشتی دهید. و از خدا پروا کنید، باشد که بر شما رحمت آرد. و یا امام باقر^۷ در این باره می‌فرماید: مؤمن برادر تنی مؤمن است. به رغم اهمیت روحیه جمعی انسان‌ها و ساختار فطری آن متأسفانه فردگرایی و دور ماندن از روابط اجتماعی در زمان کنونی به عنوان یک بیماری انسانی مشهود می‌باشد. از این رو، جست و جو برای راه‌های بهبود روابط اجتماعی می‌تواند در ترمیم وضعیت نابسامان جمعی و فردی در جوامع امروزی تأثیر گذارد. این مقاله مبتنی بر این فرض و مأموریت است تا با جست و جو در آیات شریف قرآن، به الگوهایی برای بهبود روابط اجتماعی دست یابد.

بیان مسأله:

دین مبین اسلام به عنوان نظامی جامع که همه زوایای زندگی بشر را مورد ملاحظه قرار داده از تولد هر فرد به بعد با دستورهای گوناگون راهنمای بشر می‌باشد، در دو بعد فردی و اجتماعی نیز وی را مشمول مقررات خویش قرار داده است. از مسائل مهمی که مورد توجه ویژه اسلام قرار گرفته و به وسیله آن بر عموم ادیان و مکتب‌های انسانی امتیاز یافته مسأله روابط اجتماعی است. دین مبین اسلام در زندگی اجتماعی انسان بسیار تأثیرگذار است، به دلیل اینکه از منبع لایزال وحی آسمانی و از سوی خدای انسان آفرین فرستاده شده است. از سویی دیگر از جامعیت و کمال مطلق برخوردار بوده، بر انسان‌شناختی دقیق و واقع‌بینانه استوار است و از عقل نیز به عنوان یک منبع مستقل کشف و استخراج احکام و قوانین در کنار نقل یعنی قرآن و روایات سود می‌جوید. از این رو به همه جنبه‌های جسمی و روحی، مادی، معنوی و اخروی بشر در زندگی فردی و اجتماعی توجه کافی دارد. جوامع فاقد دین و ایمان، از ارتباط سالم اجتماعی و روابط خوب انسانی برخوردار نیستند، به ویژه روابط خانوادگی در این جوامع بسیار نامطلوب و از هم پاشیده است و احترام و اعتماد لازم میان اعضای خانواده برقرار نیست.

دین با ایجاد تعهد و حس مسئولیت در انسان نسبت به هموعان و افراد اجتماع و افشاندن بذر صلح و صفا، اعتماد و علاقه نسبت به یکدیگر موجب می‌شود که در اجتماع نیز همبستگی اجتماعی و روابط سالم برقرار شود و از این رو برای تحکیم روابط اجتماعی انسان نیاز به تعامل با دیگران است. امام صادق^۷ می‌فرماید: «تردید نیست که شما به دیگر انسان‌ها نیازمند هستید و به راستی هر فرد تا زنده است نمی‌تواند از مردم بی‌نیاز باشد و ناگزیر مردم باید با یکدیگر سازش داشته باشند» (مجلسی، ۱۴۳۰ق، ص ۴۶۲).

روابط اجتماعی اساس و شالوده هویت و کمال انسانی است و مبنای اولیه پیوند با دیگران را تشکیل می-

دهد. ارتباطات مؤثر موجب شکوفایی افراد و بهبود کیفیت روابط می‌شود. این در حالی است که ارتباطات غیر مؤثر مانع شکوفایی انسان است و حتی روابط مطلوب را تخریب می‌کند. برای کسب هویت، با دیگران پیوند برقرار کرده، آن را عمیق‌تر می‌کنیم و در ضمن، مشکلات خود را رفع و امکانات مناسب را به وجود می‌آوریم (فیروزبخت، ۱۳۸۶، ص ۳۰).

روابط اجتماعی در دین اسلام بسیار مورد تأکید قرار گرفته است، به گونه‌ای که از نخستین اقداماتی که پیامبر اکرم ۶ پس از ورود به مدینه و استقرار در آن شهر انجام داد ایجاد دوستی بین مسلمانان، انصار و مهاجرین بود که آنها را دو به دو برادر یکدیگر قرار داد و عقد اخوت را میان آنان جاری ساخت. بنابراین فرد دین‌دار از دیدگاه قرآن فردی است که با مردم دوستی و الفت می‌ورزد و در میانشان زندگی می‌کند؛ زیرا بعد اجتماعی در انسان مهم‌ترین بعدی است که خداوند به خاطر آن وی را آفریده است. پیامبر خدا ۶ می‌فرماید: «مؤمن به واسطه برادرش آرامش می‌یابد؛ همچنان که فرد تشنه با آب خنک آرام می‌شود» (کلینی، ۱۴۰۱ق، ص ۲۴۷).

بنابراین دین از طریق نظارت درونی تأثیر و نقش بسزایی در کنترل افراد جامعه و بهبود روابط اجتماعی ایفا می‌کند. دین با برنامه‌ریزی جامعه‌ای برای مبانی ارزش‌های انسانی و معنوی، نقش محوری و اساسی در ترسیم ساختارهای اجتماعی دارد. از سویی دین و مذهب در حوزه اجتماعی، به دنبال پی‌ریزی جامعه‌ای است که در آن، ارزش‌ها و اصول انسانی و معنوی حاکم باشد و این ارزش‌ها و اصول در روابط اجتماعی افراد از کوچک‌ترین واحد اجتماع، یعنی خانواده، تا سطح کلان جامعه، تبلور پیدا کنند. بدیهی است برای تشکیل چنین جامعه‌ای، باید ساختاری متناسب با آن ترسیم و پایه‌ریزی شود و به تعبیر دیگر دین در کنار توجه به ابعاد فردی، جامعه‌ای را ترسیم می‌کند که در کنار تأمین نیازهای مادی انسان‌ها و افراد جامعه، به نیازهای معنوی آنان نیز توجه می‌شود و پیشرفت مادی و معنوی را برای جامعه به ارمغان می‌آورد. در همین راستا آیت‌الله جوادی آملی معتقد است: «اصول دین آمده است تا انسان را بالنده کند و او را از تبه‌کاری و تیرگی، جهل علمی و عملی برهاند» (لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ؛ دین خدا و تکالیف الهی برای رساندن انسان به نور علمی و نور عقلی و عملی است (جوادی آملی، ۱۳۷۲، ص ۲۶۱).

با توجه به نقش دین در بهبود روابط اجتماعی که در سطور قبلی با رجوع به یافته‌های دیگر محققان نشان داده شد در این پژوهش ما برآنیم که نشان دهیم در متن مقدس قرآن کریم این رابطه یعنی رابطه میان دین و روابط اجتماعی چگونه تعریف شده است. همان‌طور که بیشتر ذکر کردیم این رابطه یعنی رابطه میان دین و روابط اجتماعی است که در این تحقیق ما بعد دوم آن را مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهیم تا ضمن روشکافی برای فهم بیشتر نقش دین در بعد اجتماعی انسان، جایگاه قرآن و سیره پیامبر ۶ در این خصوص شناخته شود. افزون بر این می‌توان در برابر شبهه افکنی‌های دشمنان دین که می‌خواهند وانمود کنند که در

جامعه مدرن امروزی دین و از جمله اسلام نمی‌تواند تأثیرگذار باشد اقامه منطقی و برهان کرد. به این معنا که نقش اساسی در بهبود روابط انسانی و پیوستگی جوامع دارد به بیان دیگر دینداری یکی از متغیرهای اساسی در بهبود روابط اجتماعی است از این رو تحقیق حاضر به دنبال: نقش عوامل دینداری و ایمانی در بهبود روابط اجتماعی از دیدگاه قرآن می‌باشد.

اهمیت و ضرورت انجام تحقیق:

انسان موجودی است که نیازمند روابط اجتماعی است و بدون حضور در اجتماع هیچ‌گاه از عهده پاسخگویی به نیازهای متنوع زندگی خویش بر نمی‌آید طبیعی است که پذیرفتن هر محیط و اجتماعی به معنای متعهد شدن نسبت به شرایط و مقررات ویژه آن محیط است زندگی اجتماعی نیز بر محور اصول و آداب و قوانین و روابطی تنظیم شده است. اسلام به عنوان دینی که پاسخگوی نیازهای ضروری روحی و جسمی انسان‌ها در تمام عصرها و مکان‌هاست نه تنها روابط سازنده اجتماعی را مورد تأیید قرار داده و امضاء کرده است بلکه با پایه‌گذاری برخی از اصول در روابط اجتماعی اهمیت آن را به جامعه ایمان گوشزد کرده است. از آیات کریمه قرآن استفاده می‌شود که اجتماعی بودن انسان در متن خلقت و آفرینش او پی‌ریزی شده است. خداوند در آیه ۱۳ سوره حجرات می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ؛ ای مردم ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را از ملت‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا به این وسیله یکدیگر را بازشناسید (نه اینکه به این وسیله بر یکدیگر تفاخر کنید).

روابط اجتماعی نامطلوب و مشکلات مردم در عصر کنونی موجب تزلزل در عقیده و رفتار دینی و در نتیجه آسیب‌های دینی شده است. هم‌اکنون هشدارهای فراوانی از سوی دانشمندان علوم انسانی در ارتباط با گسستگی اجتماعی به گوش می‌رسد. به نظر ضروری می‌رسد که برای حفظ جامعه روابط ارزشمند انسانی در شکل‌دهی به آن تلاش بیشتری صورت گیرد. از این رو، نقش دین و دینداری را به عنوان محوری‌ترین و نیکوترین عامل انسانی باید به یاری گرفت.

بنابراین پیوند دین و انسان، پیوند دیرین و پایدار بوده، اما این رابطه، در گذر زمان چه در وجه فردی دین و چه در بعد اجتماعی آن، همواره دستخوش تغییرات چشمگیری شده است. هرچند دین نقش و عملکردی همواره یکسان نداشته، اما از نخستین جوامع انسان تا امروز، عنصری اساسی و بنیادین از هر اجتماع انسانی را تشکیل داده و یکی از اصلی‌ترین محورهای صف‌بندی‌ها و دسته‌بندی‌ها در درون جوامع با تمایز ملل از یکدیگر بوده است. در جهان امروز نیز، به رغم همه اختلاف‌نظرها، مجادلات و مبارزات، مباحث و

تفسیرهای متفاوتی که از ماهیت و وظایف دین به دست آمده که به نظر نمی‌رسد از اهمیت و میزان گسترش و حضور آن در حوزه‌های خصوصی و عمومی زندگی بشری کاسته شده باشد. انسان امروزی می‌خواهد برای همه چیز، از امور طبیعی گرفته تا موضوعات مربوط به انسان، تبیینی عقل پسند ارائه دهد و یکی از امور مربوط به انسان‌ها که از اهمیت زیادی برخوردار است مسأله دین و دین‌داری و نقش آن در بهبود روابط انسانی است. لذا با توجه به این که یکی از معضلات مردم در عصر کنونی ناپایداری و سست عنصری و تزلزل در زندگی و عقیده و رفتار دینی و در نتیجه تضعیف دین و معنویات و عدم روابط اجتماعی است که به نوبه خود موجب خود فراموشی و کثرت بیماری‌های روحی و روانی است. بنابراین این پژوهش به دنبال آن است که دریابد:

نقش عوامل دینداری و ایمانی در بهبود روابط اجتماعی از دیدگاه قرآن چیست؟

مبانی نظری و تجربی تحقیق:

دین، مجموعه‌ای از احکام و قوانین است که در جوامع دینی از سوی خداوند متعال توسط پیامبران گرامی به بشر ابلاغ شده است. دین سرمایه زندگی و قوه نیرومندی است که در بشر به ودیعت نهاده شده به ابدیت می‌اندیشد و با جهان دیگر پیوند پیدا می‌کند. یکی از کارکردهای دین از نظر قرآن انسجام‌بخشی و همبستگی اجتماعی و دور نگه داشتن جامعه از اختلاف است. بسیاری از جامعه‌شناسان و مردم‌شناسان که به مطالعه دین پرداخته‌اند به نقش دین در همبستگی اجتماعی توجه نموده‌اند. دین به انسان‌ها اجازه می‌دهد تا بر تمایلات خودخواهانه‌شان فائق آیند و به خاطر عشق به هم نوعانشان فراتر از این خودخواهی عمل کنند. این همان شیرازه نیرومندی است که افراد جامعه را با یک کیش و نظام عقیدتی مشترک به همدیگر پیوند می‌دهد. دین سنگ بنای اجتماعی است (کوزر، ۱۳۸۷، ص ۳۳).

دورکیم، به پیروی از رابرتسون، معتقد است که بعد مناسکی نقش مهمی در تقویت همبستگی اجتماعی ایفا می‌کند، زیرا افراد از طریق مشارکت در مناسک و مراسم مذهبی اقتدار اخلاقی جامعه را آشکارا حس می‌کنند و احساسات اخلاقی و اجتماعی از همین طریق تقویت و تجدید می‌شود و از همین طریق است که پیوند میان افراد و اعضای جامعه تقویت و تشدید می‌گردد. دورکیم در این مورد می‌گوید: «در واقع تشریفات دینی هر قدر کم اهمیت باشد اجتماع را به حرکت در می‌آورند، گروه‌هایی از مردم برای برگزاری این جشن‌ها گرد هم می‌آیند، پس نخستین اثر آنها این است که افراد را به هم نزدیک می‌کنند، بر تماس‌هایشان با یکدیگر می‌افزاید و صمیمیت بیشتری بینشان ایجاد می‌کنند، محتوای آگاهی افراد از همین رهگذر تغییر می‌کند» (همیلتون، ۱۳۶۹، ص ۱۷۰).

بعد از دورکیم افراد دیگر همانند رادکلیف برون و مالینوفسکی و سایر پیرامون مکتب کارکردگرا در آثار

خود به وضوح به نقش و اهمیت دین در همبستگی اجتماعی پرداخته‌اند و دین را مانند اخلاق، قانون‌بخش، مهم و حتی اساس دستگاه اجتماعی که منشأ تولید کننده همبستگی اجتماعی است تلقی نموده‌اند. بانی مورد نیز در این مورد می‌گوید: «کارکرد دین اثبات برتری اخلاقی جامعه بر افراد عضو خود از طریق حفظ همبستگی اجتماعی است.» روابط اجتماعی در دنیای پیشرفته از عناصر مهم برای دوام زندگی است و آن را می‌توانیم چنین تعریف کنیم. روابط اجتماعی ارتباط بین دو نفر و یا چند گروه را بیان می‌کند و یا به عبارت دیگر روابط اجتماعی ارتباط و وابستگی متقابل انسان‌ها با یکدیگر است این روابط می‌تواند به صورت دوستی باشد و یا دشمنی. شکی نیست که زندگی اجتماعی یک ضرورت حتمی و قطعی است و آدمی را گریزی از آن نیست. همین نیرویی که انسان را به زندگی جمعی فرا می‌خواند و همان اهداف و انگیزه‌هایی که پذیرش این زندگی را برای وی تسهیل می‌نماید، آدمی را به برنامه‌ریزی و شکل‌دادن به روابط بین اعضای جامعه دعوت می‌کند تا نیل به اهداف ممکن گردد و گرنه زندگی جمع بدون قانون و روابط اجتماعی قانونمند هرگز مطلوب نیست و از طرفی انسان با سایر موجودات تفاوتی اساسی در این جهت دارد و آن عبارت است از این که نافع بودن یا مضر بودن انسان برای انسان‌های دیگر وابسته به میل و اراده اوست، و اسلام و دستورات اجتماعی خود این هدف را لحاظ نموده است که انسان‌ها برای یکدیگر مفید باشند. استاد محمدتقی مصباح یزدی با اشاره به نکات فوق در تنظیم روابط اجتماعی و در دست گرفتن آن روابط می‌گویند: «اگر همه انسان‌ها بخواهند شرایط مساعدی را برای پیشرفت داشته باشند باید روابط سالمی را پی‌ریزی نمایند، زمانی افراد جامعه می‌توانند روابط سالم داشته باشند که اساس زندگی بر محبت، صفا و صمیمیت استوار باشد» (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۳، ص ۱۶۸).

اگر زندگی بر کینه‌توزی، دشمنی، خودخواهی و مکر و حيله بنا شود، هرگز روز خوش به خود نخواهد دید و برترین سخن حکمت‌آمیز در این زمینه این کلام معصوم است که می‌فرمایند: «ان تحب للناس ما تحب لنفسك» برای دیگران چیزی را بخواه که برای خود می‌پسندی، یعنی دیگران را مثل خودت در نظر بگیر و خودت را جای دیگران بگذار. پس اگر بخواهیم معیاری محکم و فراگیر و صحیح در معاشرت ایده آل داشته باشیم و بدانیم چگونه با دیگران رفتار کنیم باید خودمان را جای آنها قرار دهیم و آن گاه طریق رفتار و سلوک خود را به دست آوریم و صحت و نادرستی رفتار خود را محک بزنیم. بنابراین آنچه در روابط اجتماعی بعد از شناخت آداب معاشرت و عمل به آنها و احترام به انسان‌های دیگر مهم است. آنچه را همچون خود ببینیم و در رفتار و کردار و اندیشه نسبت به آنها خود را جای آنها قرار دهیم و بر این ملاک رفتار اجتماعی خویش را پایه‌گذاری کنیم. آنچه گفته شد تصویری از یک ارتباط سالم اجتماعی و متعادل

بین انسان‌هاست ولیکن این خطر از ناحیه نفس خود و دیگران وجود دارد که چنین تصویر زیبایی از روابط اجتماعی و حسن معاشرت را بر هم زند و عنان هدایت را از دست انسان خارج سازد و اوضاعی پیش آورد که خلاف خواسته قلبی ماست تا این عدالت اجتماعی و رابطه متعادل انسان‌ها را حفظ و نگهداری کند. برقرار کردن روابط از نیازهای اجتماعی هر انسان است. حتی می‌توان گفت که ظهور رفتار اجتماعی به همان ماه‌های اولیه زندگی نوزاد بر می‌گردد. زمانی که کودک لبخند اجتماعی‌اش را ظاهر می‌سازد به این طریق رابطه خود را با افراد خانواده برقرار می‌کند و این حرکات نوزاد با محیط روز به روز بیشتر می‌شود. در آغاز افراد که برای نوزاد به عنوان اجتماع شناخته می‌شوند محدود بود که شامل پدر و مادر کودک می‌شود اما این رابطه به مرور زمان گسترده‌تر شده و به افراد بیشتری عمومیت پیدا می‌کند.

دین و دینداری از جمله موضوعات مهمی است که علمای دینی همواره در مباحث مختلف آن را مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند. از جمله علل گرایش به دین، نقش دین در زندگی فردی و جمعی لزوم دین و دینداری آثار اجتماعی دین از دیدگاه قرآن، بررسی انواع دینداری در بین دانشجویان، اما با بررسی‌هایی که نگارنده انجام داده تاکنون کتابی که به طور مستقل در زمینه تأثیر دینداری در ارتقای روابط اجتماعی با الهام قرآن نوشته نشده است. اگرچه این بحث در ضمن کتاب‌های مختلف به صورت پراکنده و غیر منسجم مطرح گردیده است. اما به طور عمیق و کاربردی صورت نگرفته است. از این رو با بررسی‌هایی که نگارنده انجام داده کتاب‌هایی که ویژه تأثیر دین در جامعه می‌باشد مورد مطالعه قرار گرفت و همچنین در بحث‌های دینی کتاب‌هایی که با نگرش جنبه‌های اجتماعی و مردمی دین تحریر و نوشتار شده در این زمینه به عنوان منابع مدنظر قرار گرفت بدین سبب کتاب‌ها، مقاله‌ها و پایان‌نامه‌های زیر را مرتبط به این موضوع دانسته و مورد مطالعه قرار داده که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

آثار اجتماعی دین از دیدگاه قرآن کریم، این پژوهش شامل دو بخش است: بخش اول کلیاتی از آثار اجتماعی دین، نشانه‌های باور دینی در رفتار اجتماعی، بینش‌های دینی درباره زندگی اجتماعی، مبارزه دین با عقاید خرافی و گفتاری در اهمیت اجتماع، بخش دوم نقش دین در تحولات اجتماعی، دامنه تحولات ناشی از دین، مراحل تحول دینی، تغییرات در مقررات و قوانین و سیاست، دیدگاه دین در حکومت و هجرت و کارکردهای منفی دین.

بررسی الگوی دینداری از منظر قرآن و سنت

براساس مبانی فوق فرضیه‌های تحقیق به صورت زیر خواهد بود:

۱. با توجه به اینکه انسان موجودی اجتماعی است روابط اجتماعی نیازهای فکری او را در مسائل اجتماعی پاسخگو خواهد بود؛

۲. به طور کلی دین کمال انسانی را هدف قرار داده و در راستای آن ارتباط با طبیعت و هموعان را توجیه و تبیین می‌نماید؛
۳. روابط نیکوی اعضای خانواده، اخوت دینی و انسان دوستی از نمونه عواملی است که در ساختار جامعه اثر فوق‌العاده‌ای دارد؛
۴. قرآن با محور قراردادن مبدأشناسی و یکتاپرستی که نسبتاً همه آیین‌های دینی را می‌تواند گرد خود در آورد و ارجمندی اخلاق که نیاز بشریت را در حسن ارتباط فراهم می‌سازد ابعاد مختلفی را در حفظ روابط اجتماعی ارائه نموده است؛

روش‌شناسی تحقیق:

روش پژوهش از نوع کتابخانه‌ای - اسنادی و گردآوری داده‌ها با رجوع به منابع علمی و از طریق یادداشت برداری صورت گرفته است. روش تجزیه و تحلیل نیز از نوع استفاده از تیپ‌سازی‌ها و یافتن الگوهای کلی موجود در متن داده‌هاست. همچنین از آنجا که هدف پژوهش بررسی رویکرد قرآن کریم نقش دینداری در ارتقای روابط اجتماعی مطلوب است تمامی تفاسیر مربوطه به آیات شریفه که ناظر بر شاخص‌های روابط اجتماعی و سایر متغیرهای تحقیق‌اند، جامعه آماری را تشکیل می‌دهند. بنابراین، با تکیه بر کتاب «المعجم الفهرس الفاظ القرآن الکریم» «فرهنگ‌های موضوعی» آیات مورد نظر استخراج شده است.

یافته‌ها:

نیازهای مادی و معنوی، انسان را به «زندگی اجتماعی» کشانده است. وی جهت بهره‌گیری از خدمات مادی و معنوی دیگران، نیازمند ارتباط با آنهاست و برای دوام ارتباط و زندگی جمعی، نیازمند ضابطه و قانونی در روابط اجتماعی است؛ چون بدون ضابطه و پایبندی به آن، شالوده زندگی اجتماعی از هم می‌پاشد و اجتماع از بین می‌رود، از این رو، توجه کردن و به کار بستن اصول حاکم بر روابط اجتماعی برای افراد در نهادهای مختلف اجتماعی امری ضروری است. و بر تمام اعضای جامعه است که از هنجارها و ارزش‌ها و قوانین که اساس جامعه را تشکیل می‌دهد، پیروی نمایند. روشن است که این اصول در ابعاد گوناگون جامعه و در حوزه‌های اقتصاد، سیاست، اجتماع و فرهنگ تبلور دارد. قرآن کریم که لفظ و معنای آن از سوی خداوند به بشر ارزانی شده و پیامبر اکرم ۶ و خاندان پاکش که به نیکی به جهان جان آدمی آشنا بوده‌اند و به خوبی مسیر تکامل و کمال را می‌دانسته‌اند، راهکارهایی را برای بهتر زیستن فراوی بشریت نهاده‌اند؛ از این رو بر این باوریم که آموزه‌های قرآنی و حدیثی منشور چگونه زیستن است و اصول و ارزش‌های درونی و

رفتاری را جهت برقراری روابط اجتماعی مؤثر و کمال یافته به بشر پیشکش نموده‌اند. در این بخش تمامی مؤلفه‌های روابط اجتماعی و آیات از دیدگاه قرآن طی جدول‌های زیر آورده شده است:

جدول شماره (۱): مؤلفه‌های روابط اجتماعی از دیدگاه قرآن کریم

ردیف	مؤلفه	شرح مختصر
۱	برادری و اخوت ایمانی	جامعه بشری از همگرایی‌ها و همبستگی‌های متنوعی برخوردار است که در میان آن پیوند اخوت و برادری در جامعه ایمانی استوارترین آن‌هاست. این پیوند که از ایمان سرچشمه می‌گیرد و در سطوح مختلف زندگی اجتماعی گسترش می‌یابد، در قرآن و به دنبال آن در سیره پیشوایان دینی نمودی ویژه دارد و برای استوارسازی روابط اجتماعی بر پایه ایمان و تحقق پیوند برادری، راه‌هایی کارساز و کارآمد را برایش ارائه می‌کند.
۲	ایمان	یکی از مؤلفه‌های روابط اجتماعی، ایمان است. تا ایمان در دل آدمی ریشه نگیرد میوه شیرین اخوت و روابط انسانی به ثمر نمی‌نشیند. ایمان است که دل‌ها را به یکدیگر مهربان می‌کند و بذر دوستی و عشق و محبت به یکدیگر را در دل‌ها می‌افشانند و جامعه ایمانی را بر هدف واحد و موضوع مشترک گرد می‌آورد، چرا که ایمان نوری است روشن‌بخش که هم‌هدف را روشن می‌سازد.
۳	همگرایی	قرآن از روح همگرایی در جامعه ایمانی خبر می‌دهد و هرگونه کناره‌گیری و عزلت‌نشینی را نادرست و ناپسند می‌داند و با ارائه راهکارهایی مؤثر، از همگان خواسته است تا فعالانه، در جامعه حضور یابند و در یافتن جامعه‌ای ممتاز از هیچ کوششی دریغ نوززند. فرامین «صابروا و رابطوا» (صبر و ایستادگی ورزید و مرزها را نگهبانی کنید، «انفقوا فی سبیل الله» در راه خدا اتفاق کنید «انما المؤمنون اخوه فاصلحو بین اخیکم» در حقیقت مؤمنان با هم برادراند، پس میان برادرانتان را سازش دهید.
۴	دوستی و مواسات	یکی از مؤلفه‌های روابط اجتماعی در قرآن، دوستی مسلمانان و مواسات اهل ایمان با یکدیگر است. زیرا به استناد آیه «... رحماء بینهم» (فتح، ۲۹). دوستی و مهرورزی به دیگران از ویژگی‌های اهل ایمان است. امام صادق ^۷ می‌فرماید: «لازمه این مهربانی، دوستی و مواسات در میان اهل ایمان است» (کلینی، ۱۴۰۴، ص ۱۷۵). آن حضرت در جای دیگر می‌فرماید: «ان من حق المؤمنین علی المؤمن له فی صدره و المواساه له فی ماله» (کلینی، ۱۴۰۴، ص ۱۷۱). پیشوایان ما در تأکید بر ضرورت دوستی و مواسات در میان مسلمانان، گاه مواسات را نشانه کمال ایمان می‌دانند و گاه کوتاهی در مواسات را نشانه بیرون شدن از ولایت خدا و خیانت به خدا، رسول و جامعه ایمانی معرفی کردند (مجلسی، ۱۴۳۰، ص ۱۸۲).
۵	وحدت و انسجام	امام صادق ^۷ فرمود: «المؤمن اخو المؤمن کالجسد الواحد، ان اشتکی منه وجد الم ذلک فی حائر جسده» (مجلسی، ۱۴۳۰، ص ۱۶۶). مؤمن برادر مؤمن است مانند پیکری واحد، که هرگاه عضوی از آن به درد آید دیگر اعضای آن نیز دردمند می‌گردد.
۶	جایگاه	اصل روابط اجتماعی که تجلی جامعه‌ای نمونه و آرمانی است، از جایگاه خاص و اهمیتی ویژه برخوردار است. در این بخش به یک

		نمونه اشاره می‌شود: هر چند برادری تنها در سایه ایمان انجام می‌یابد و تا ایمان نباشد، اخوت ایمانی شکل نمی‌گیرد، گاه کمال یعنی ایمان که بستری مناسب برای شکل‌گیری و گسترش اخوت است بسته به برقراری اخوت و دوستی میان برادران ایمانی است چنان که پیامبر اکرم ۶ فرمود: «لا یکمل عبد حقیقه الایمان حتی یجب آخاه» (مجلسی، ۱۴۳۰ق، ص ۲۳۶). «هیچ بنده‌ای حقیقت ایمان را کامل نمی‌کند مگر آن که برادرش را دوست دارد».
۷	مشورت	(وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ) / کسانی که [ندای] پروردگارشان را پاسخ [مثبت] داده و نماز برپا کرده‌اند و کارشان در میانشان مشورت است و از آنچه روزیشان داده‌ایم انفاق می‌کنند (شوری، ۳۸).
۸	عفو	حضرت امام جعفر صادق ۷ در سخنان خود می‌فرماید: وَاعْفُ عَمَّنْ ظَلَمَكَ كَمَا أَنْتَ تُحِبُّ أَنْ يُعْفَىٰ عَنْكَ؛ از کسی که به شما ستم کرده است گذشت کنید، همان‌طور که دوست دارید دیگران از شما گذشت کنند.
۹	کظم و غیظ	انسان‌هایی که در هنگام غضب افراط می‌کنند و از حد و مرز ایمان بیرون می‌روند. این گونه اشخاص همواره گرفتار اعمال ناپسند خود هستند و بسا که پیشمانی نیز سودی به حال آنان نخواهد داشت. همچنین افرادی که اساساً خشمگین نمی‌شوند و هیچ‌گاه قوه غضبیه خود را به کار نمی‌گیرند و در جاهایی که حتی شرع و عقل هم برای آنان عصبانیت را لازم دانسته است، به هیچ وجه حرکتی ندارند. اینان نه تنها عملی ناپسند و زشت انجام می‌دهند، بلکه از افراد عصبانی بدترند و افرادی بی‌غیرت و بی‌هویت تلقی می‌شوند.
۱۰	تقوا	«إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ» شریف و کریم‌ترین شما نزد خدا باتقواترین شماست (حجرات، ۱۳). «ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًا»؛ پس از ورود همه در دوزخ، ما افرادی را که خدا ترس و با تقوا بوده‌اند، از جهنم نجات خواهیم داد و ستمکاران را فروگذاریم تا در آن آتش به زانو درافتند (مریم، ۷۲).

جدول شماره (۲): آیات مربوط به روابط اجتماعی در قرآن کریم

ردیف	آیات	سوره	ترجمه فارسی
۱	يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ	حجرات	ای مردم ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را ملت ملت و قبیله قبیله گردانیدیم تا با یکدیگر

<p>شناسایی متقابل حاصل کنید در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزگارترین شماست بی تردید خداوند دانای آگاه است(۱۳)</p>		<p>إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (۱۳)</p>	
<p>و اوست کسی که از آب بشری آفرید و او را [دارای خویشاوندی] نسبی و دامادی قرار داد و پروردگار تو همواره تواناست(۵۴)</p>	<p>فرقان</p>	<p>وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا (۵۴)</p>	<p>۲</p>
<p>آیا آنانند که رحمت پروردگارت را تقسیم می‌کنند ما [وسایل] معاش آنان را در زندگی دنیا میانشان تقسیم کرده‌ایم و برخی از آنان را از [نظر] درجات بالاتر از بعضی [دیگر] قرار داده‌ایم تا بعضی از آن‌ها بعضی [دیگر] را در خدمت گیرند و رحمت پروردگار تو از آنچه آنان می‌اندوزند بهتر است(۳۲)</p>	<p>زخرف</p>	<p>أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ (۳۲)</p>	<p>۳</p>
<p>ای کسانی که ایمان آورده‌اید صبر کنید و ایستادگی ورزید و مرزها را نگهداری کنید و از خدا پروا نمایید امید است که رستگار شوید(۲۰۰)</p>	<p>آل عمران</p>	<p>يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۲۰۰)</p>	<p>۴</p>
<p>پرهیزکاران کسانی هستند که به غیب آن چه از حس پوشیده و پنهان است ایمان می‌آورند و نماز بپا می‌دارند و از تمام نعمت‌ها و مواهبی که به آنان روزی دادیم انفاق می‌کنند و آنان که به آن چه بر تو نازل شده، و آن چه پیش از تو بر پیامبران پیشین نازل گردیده ایمان می‌آورند و به رستخیز یقین دارند آنان بر طریق هدایت پروردگارشانند و آنان رستگارند(۵-۳)</p>	<p>بقره</p>	<p>الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُمِئُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ * وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ * أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۵-۳)</p>	<p>۵</p>
<p>اگر صدقه‌ها را آشکار کنید، این، کار خوبی است، و اگر آن را پنهان دارید و به مستمندان بدهید، این برای شما بهتر است؛ و بخشی از گناهانتان را می‌زداید، و خداوند به آنچه انجام می‌دهید آگاه است(۲۷۱).</p>	<p>بقره</p>	<p>إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِّنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۲۷۱)</p>	<p>۶</p>
<p>و همگی به ریسمان خدا چنگ زنید و پراکنده</p>	<p>آل عمران</p>	<p>وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا</p>	<p>۷</p>

<p>نشوید و نعمت خدا را بر خود یاد کنید آنگاه که دشمنان [یکدیگر] بودید پس میان دل‌های شما الفت انداخت تا به لطف او برادران هم شدید و بر کنار پرتگاه آتش بودید که شما را از آن رهانید این‌گونه خداوند نشانه‌های خود را برای شما روشن می‌کند باشد که شما راه یابید (۱۰۳)</p>		<p>نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۰۳)</p>	
<p>و چون کسانی مباحثید که پس از آنکه دلایل آشکار برایشان آمد پراکنده شدند و با هم اختلاف پیدا کردند و برای آنان عذابی سهمگین است (۱۰۵)</p>	<p>آل عمران</p>	<p>وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِن بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۰۵)</p>	<p>۸</p>
<p>کسانی که دین خود را پراکنده ساختند و فرقه فرقه شدند تو هیچ‌گونه مسئول ایشان نیستی کارشان فقط با خداست آنگاه به آنچه انجام می‌دادند آگاهشان خواهد کرد (۱۵۹)</p>	<p>انعام</p>	<p>إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (۱۵۹)</p>	<p>۹</p>
<p>در حقیقت مؤمنان با هم برادرند پس میان برادران را سازش دهید و از خدا پروا بدارید امید که مورد رحمت قرار گیرید (۱۰)</p>	<p>حجرات</p>	<p>إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۱۰)</p>	<p>۱۰</p>
<p>و از خدا و پیامبرش اطاعت کنید و با هم نزاع نکنید که سست شوید و قدرت و عظمت شما از بین برود و صبر کنید که خدا با شکیبایان است (۴۶)</p>	<p>انفال</p>	<p>وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (۴۶)</p>	<p>۱۱</p>
<p>ای کسانی که ایمان آورده‌اید حرمت شعایر خدا و ماه حرام و قربانی بی‌نشان و قربانی‌های گردن‌بنددار و راهبان بیت الحرام را که فضل و خشنودی پروردگار خود را می‌طلبند نگه دارید و چون از احرام بیرون آمدید [می‌توانید] شکار کنید و البته نباید کینه‌توزی گروهی که شما را از مسجد الحرام باز داشتند شما را به تعدی وادارد و در نیکوکاری و پرهیزگاری با یکدیگر همکاری</p>	<p>مائده</p>	<p>يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ النَّبِيِّاتِ الْحَرَامَ يُبَيِّنُونَ فَضْلًا مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَن صَدَدْتُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۲)</p>	<p>۱۲</p>

<p>کنید و در گناه و تعدی دستیار هم نشوید و از خدا پروا کنید که عقاب خدا بسیار سخت است (۲)</p>			
<p>و اگر کسی را در آن نیافتید پس داخل آن مشوید تا به شما اجازه داده شود و اگر به شما گفته شد برگردید برگردید که آن برای شما سزاوارتر است و خدا به آنچه انجام می‌دهید داناست (۲۸)</p>	نور	<p>فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (۲۸)</p>	۱۳
<p>و چون از فرزندان اسرائیل پیمان محکم گرفتیم که جز خدا را نپرستید و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و مستمندان احسان کنید و با مردم [به زبان] خوش سخن بگویید و نماز را به پا دارید و زکات را بدهید آنگاه جز اندکی از شما [همگی] به حالت اعراض روی برتافتید (۸۳)</p>	بقره	<p>وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ - وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ (۸۳)</p>	۱۴
<p>و باردار شد سستی بر روی سستی و از شیر باز گرفتنش در دو سال است [آری به او سفارش کردیم] که شکرگزار من و پدر و مادرت باش که بازگشت [همه] به سوی من است (۱۴)</p>	لقمان	<p>وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ (۱۴)</p>	۱۵
<p>و پروردگار تو مقرر کرد که جز او را نپرستید و به پدر و مادر [خود] احسان کنید اگر یکی از آن دو یا هر دو در کنار تو به سالخوردگی رسیدند به آنها [حتی] اف مگو و به آنان پرخاش مکن و با آنها سخنی شایسته بگوی (۲۳)</p>	اسراء	<p>وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا (۲۳)</p>	۱۶
<p>و به انسان سفارش کردیم که به پدر و مادر خود نیکی کند و [لی] اگر آنها با تو درکوشند تا چیزی را که بدان علم نداری با من شریک گردانی از ایشان اطاعت مکن سرانجامتان به سوی من است و شما را از [حقیقت] آنچه انجام می‌دادید باخبر خواهیم کرد (۸)</p>	عنکبوت	<p>وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرَكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۸)</p>	۱۷
<p>و با آنچه خدایت داده سرای آخرت را بجوی و سهم خود را از دنیا فراموش مکن و همچنان که خدا به تو نیکی کرده نیکی کن و در زمین فساد</p>	قصص	<p>وَاتَّبِعْ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (۷۷)</p>	۱۸

مجوی که خدا فسادگران را دوست نمی‌دارد (۷۷)			
در حقیقت خدا به دادگری و نیکوکاری و بخشش به خویشاوندان فرمان می‌دهد و از کار زشت و ناپسند و ستم باز می‌دارد به شما اندرز می‌دهد باشد که پند گیرید (۹۰)	نحل	إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۹۰)	۱۹
و مثل (صدقات) کسانی که اموال خویش را برای طلب خشنودی خدا و استواری روحشان انفاق می‌کنند، همچون مثل باغی است که بر فراز پشته‌ای قرار دارد (که اگر) رگباری بر آن برسد، دو چندان محصول برآورد، و اگر رگباری هم بر آن نرسد، باران ریزی (برای آن بس است)، و خداوند به آنچه انجام می‌دهید بیناست (۲۶۵).	بقره	وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۲۶۵)	۲۰
هنگامی که روز قیامت می‌شود ندا دهنده‌ای صدا می‌زند هرکس اجر او بر خدا است وارد بهشت شود، گفته می‌شود چه کسی اجرش بر خدا است؟ در پاسخ می‌گویند: کسانی که مردم را عفو کردند، و آن‌ها بدون حساب داخل بهشت می‌شوند (۴۰).	شوری	إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ نَادَىٰ مَن كَانَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ فَلْيَدْخُلْ أَجَنَّتَهُ فَيَقَالُ مَن ذَا الَّذِي أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ، فَيَقَالُ الْعَافُونَ عَنِ النَّاسِ فَيَدْخُلُونَ أَجَنَّتَهُ بغير حساب (۴۰)	۲۱
و خشم خود را فرو می‌برند و از خطای مردم در می‌گذرند و خدا نیکوکاران را دوست دارد (۱۳۴)	آل عمران	وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۳۴)	۲۲

نتیجه‌گیری:

در این تحقیق قصد ما این بود که نگاه اسلام به روابط اجتماعی را از منظر قرآن مورد بررسی قرار دهیم. همان‌طور که پیشتر ذکر کردیم دین با تعهد و حس مسئولیتی که در دینداران نسبت به هموعان و افراد اجتماع ایجاد می‌کند، بذر صلح، صفا، محبت و علاقه نسبت به یکدیگر و هموعان را در دل آنان ایجاد می‌کند و موجب می‌شود تا زندگی فردی و روابط اجتماعی سالم و کانون خانواده گرم و صمیمی گردد. در نتیجه محیط اجتماعی، بهشت برین و سرشار از نشاط، اعتماد و انس و علاقه می‌گردد. این حقیقتی است که در تاریخ اسلام به تجربه اثبات شده و تحسین و شگفتی دیگران را نیز برانگیخته است راز این حقیقت را

چنان که در خلال مباحث گذشته اشاره شد باید در نفوذ معنوی دین اسلام و تعالیم آسمانی آن و نیز دستورات و مواظبت‌های انسان‌ساز جستجو کرد.

همان‌طور که پیشتر ذکر شد گرایش به اجتماع یکی از ویژگی‌های انسان است که به اعتقاد بعضی ریشه در آفرینش او دارد، چنانکه درباره آن گفته‌اند: «الانسان مدنی بالطبع» و به اعتقاد بعضی، انگیزه آن جبر و اضطراب است، همچنان که گروهی دیگر منشأ آن را عقل و تدبیر دانسته و گفته‌اند: انسان با قدرت حسابگری به اینجا رسیده که در مشارکت و همکاری اجتماعی بهتر می‌تواند از مواهب زندگی برخوردار شود. آنچه از آیات قرآنی بر می‌آید این است که اجتماعی بودن انسان در متن خلقت و آفرینش او پیریزی شده است، هرچند ضرورت‌های حیاتی انسان و تأمین نیازهای او از طریق اجتماع را نیز نمی‌توان نادیده گرفت، برای مثال آیه «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ؛ ای مردم ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را ملت ملت و قبیله قبیله گردانیدیم تا با یکدیگر شناسایی متقابل حاصل کنید در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزگارترین شماست بی تردید خداوند دانای آگاه است» (حجرات، ۱۳). چنین استفاده می‌شود که انسان به گونه‌ای آفریده شده که به صورت گروه‌های مختلف ملی و قبیله‌ای درآید و با انتساب به ملیت‌ها و قبیله‌ها، بازشناسی که شرط لاینفک زندگی اجتماعی است، صورت پذیرد. برخلاف پاره‌ای از مکاتب که تنها به فرد یا جامعه، به تنهایی توجه نموده و نقش دیگری را نادیده گرفته‌اند، اسلام با ارزش نهادن به «فرد» و «جامعه» و با توجه به نقش و تأثیر متقابل آنها، از یک سو به پرورش شخصیت افراد و ایجاد تعادل میان نیروها و استعدادها و آنان می‌پردازد و به اهداف مشترک انسانی همسویی می‌بخشد و از سوی دیگر، نقش محیط و روابط را محفوظ داشته و با ایجاد شرایط مناسب اجتماعی و تعادل بخشیدن به نیروهای گروهی، زمینه رشد فردی و جمعی را در ابعاد مادی و معنوی فراهم می‌سازد.

پیشنهادات

با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان به برخی پیشنهادها در این زمینه اشاره کرد:

با توجه به این که در قرآن کریم بر نهاد خانواده به عنوان یکی از عوامل مقوم روابط اجتماعی تأکید شده است پیشنهاد می‌شود که برنامه‌ریزی‌های دقیقی با رویکرد اجتماعی از قبیل پرورش شخصیت فرزندان، حفظ روحیه اعتماد به نفس اعضای خانواده، پرهیز از کینه و انتقام‌جویی، نگرش مثبت نسبت به خود و دیگران، احترام گذاشتن به دیگران و... در این زمینه صورت گیرد.

تأکید قرآن بر جمع‌گرایی می‌تواند برای حفظ روحیه جمعی در جوامعی که دستخوش تحولات فردگرایانه هستند تأثیرگذار باشد. از این رو، پیشنهاد می‌شود که تصمیم‌گیران جامعه نسبت به خطرات گسترش

فردگرایی در جامعه دقیق باشند و برنامه‌های مدون‌تری برای جایگزینی روحیه جمعی داشته باشند. اعتماد، یکی از مؤلفه‌های مهم از دید قرآن برای حفظ روابط اجتماعی است. از همین زاویه جوامع دسرخوش تهدیدات بسیاری هستند. پیشنهاد می‌شود برنامه‌های اعتماد افزا در جامعه گسترش یابد. با توجه به اهمیت قرآن بر ایجاد روابط جمعی توصیه می‌گردد تا بر اساس دستور قرآن عالی‌ترین سطح و شیوه ارتباط اجتماعی بین مسلمانان شکل بگیرد. که در این خصوص می‌توان به رعایت اصل تقوی اشاره نمود. « افراد مسلمان شایسته است هرگونه روابط اجتماعی خود را با تکیه بر اصل تقوای الهی بنیان گذارند. در این اصل می‌توان به مواردی از قبیل امانت‌داری، رازداری اشاره کرد».

روابط اجتماعی مبتنی بر کنش‌های متقابل میان افراد و جامعه است. در مورد این موضوع می‌توان به آداب معاشرت مؤمنان و حسن سلوک آنها اشاره داشت. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» روابط سالم اجتماعی، به عنوان یک عامل رهایی از خسران و دستیابی به رستگاری در محور آموزه‌های قرآنی قرار می‌گیرد و معاشرت با دیگران و روابط سالم افراد با یکدیگر از جایگاه مهم و اساسی در زندگی بشر برخوردار می‌شود.

منابع و مأخذ

- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۷۲)، تفسیر موضوعی قرآن مجید، چ ۱، قم، مرکز نشر فرهنگی رجاء.
- دشتی، محمد، (۱۳۷۹)، نهج البلاغه، چ ۱، بی جا، نشر لقمان.
- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۱ ه.ق)، الفروع من الکافی، چ ۳، تصحیح، علی اکبر غفاری، بیروت، دارصعب: دارالتعاریف.
- کوزر، لوئیس آلفرد، (۱۳۸۷ ه.ش)، زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی فرهنگی.
- متقی، هندی، (۱۴۰۵ ه.ق)، کنز العمال، بیروت، مؤسسه الرساله.
- مجلسی، محمدباقر، (۱۴۳۰ ه.ق)، بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار، چ ۲، بیروت، دار الاحیاء التراث العربی، مؤسسه الوفاء.
- مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۸۳)، اخلاق در قرآن، تحقیق و نگارش محمدحسین اسکندری، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره).
- هاجی اوان، ساندرز، کریستن، دیکسون، دیوید، (۱۳۸۶)، مهارت‌های اجتماعی در ارتباطات میان فردی، ترجمه مهرداد فیروزبخت، تهران، انتشارات رشد.
- همیلتون، ملکم، (۱۳۶۹)، جامعه‌شناسی دینی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، شرکت سهامی انتشار.